

**Комунікативні ознаки категорії відмінка
(на матеріалі поезії Лесі Українки)**

У статті розглянуто категорію відмінка іменників на тлі комунікативного рівня мови, проаналізовано стан вивчення та основні напрями дослідження цієї проблеми на сучасному етапі, зосереджено увагу на відмінковій реалізації теми й реми в поезії Лесі Українки.

Ключові слова: актуальне членування речення, тема, рема, категорія відмінка.

У сучасній граматичних дослідження одним із найвагоміших теоретичних принципів є опис мовних одиниць на тлі різних мовних рівнів. У такому аспекті ґрунтовного вивчення потребує категорія відмінка, яку останнім часом розглядають не тільки в морфологічному аспекті, а й синтаксичному [11, 219; 19, 435–440, 456–457; 14, 4]. У низці граматичних студій указано на стосунок відмінкових форм до трьох різних рівнів: семантичного, формально-граматичного й комунікативного [1, 11]. На нашу думку, відмінок є багатовимірною категорійною одиницею, за з'ясування природи якої слід зважати на семантичні, формально-синтаксичні, семантико-синтаксичні, комунікативні й морфологічні ознаки [10].

Багатоплановий характер категорії відмінка різною мірою представлений у сучасних дослідженнях. Аналізуючи відмінкові теорії, зауважимо, що більшість із цих концепцій відбиває морфологічний, формально-синтаксичний або семантико-синтаксичний підхід до вказаного мовного явища, натомість комунікативний аспект представлений недостатньо, особливо з погляду функціонування відмінкових форм у творах одного автора. Тому цілком природним є дослідження комунікативних ознаках категорії відмінка, визначення специфіки співвідношення відмінкових граем із компонентами

актуального членування речення – темою і ремою в поезії Лесі Українки. Відповідно до цього вважаємо за доцільне зосередити увагу на розв'язанні таких завдань: 1) з'ясувати дефініцію понять „тема” й „рема”, указати на особливості їхнього розмежування; 2) схарактеризувати найважливіші засоби виділення теми, її первинні та вторинні морфологічні варіанти; 3) описати відмінкові та прийменниково-відмінкові форми вираження реми, що перебуває в кінці речення; 4) окреслити специфіку функціонування відмінкових грамам у позиції препозитивної реми; 5) розглянути морфологічні репрезентанти комунікативного ядра повідомлення в нечленованих структурах.

У сучасній лінгвістиці висловлено чимало аргументованих думок на користь вирізнення теми й реми. Дослідники синтаксису слов'янських мов переважно послуговуються такими дефініціями грамам теми й реми: „Тема – вихідна частина висловлення, дане, відоме, зумовлене попереднім контекстом. Рема – головний зміст повідомлення, комунікативний центр висловлення, нове, тобто те, що повідомляють про тему” [3, 148]. В основі поданих обґрунтувань теми й реми лежить концепція актуального членування речення В. Матезіуса, який оперує поняттями „основа повідомлення” і „ядро повідомлення” [12]. Визначаючи тему, дослідники актуального членування речення вирізняють три її ознаки: 1) „це вихідний пункт висловлення” [9, 6]; 2) вона актуально менш значуща, ніж рема; 3) тема – частина речення, яка звичайно відома й зумовлена попереднім контекстом, виступаючи носієм „даного” [7, 313]. На думку І. І. Ковтунової, „правильна логічна будова стилістично нейтрального літературного мовлення потребує, щоб тема, як вихідний пункт висловлення, часто відомий слухачеві або читачеві, перебувала на початку речення, а рема, яка повідомляє дещо про тему й містить переважно нове, невідоме читачеві, – у кінці речення, після теми. Порушення цього правила ... веде до порушення логічної послідовності викладу (чи до появи експресивного забарвлення)” [9, 13]. У поезії Лесі Українки натрапляємо на структури обох різновидів, тобто зі звичайним порядком розташування слів, коли тема перебуває в препозиції,

або з порушеним порядком слів, коли відмінкова форма як типовий репрезентант теми переміщується в іншу сферу.

У поезії Лесі Українки центральну групу висловлень формують ті синтаксичні одиниці, у яких порядок розташування компонентів представлений у такий спосіб: „тема – рема”, де тема корелює з підметом, а рема – з присудком. Структури з препозицією підмета чи групи підмета й постпозицією присудка чи групи присудка, на думку І. І. Ковтунової, спеціально призначені для вираження теми та реми. За термінологією дослідниці, синтаксичні одиниці зазначеного різновиду „можна назвати контекстуально незалежними або синтагматично незалежними. У контексті такі висловлення займають синтагматично незалежну позицію” [9, 37].

Відмінковою графемою, спеціалізованою на вираженні позиції теми за актуального (темо-ремного) членування речення, вважають називний відмінок іменників. У зв'язку з цим особливої ваги набули концепції тих лінгвістів, які наголошують на ремотворчому потенціалі дієслова й темозакріпленій позиції іменника [5; 6; 7, 313]. Наприклад: *Дівчина / Зірвала лавровий вінець...* [18, 8]; *Сонечко / встало...* [18, 10]; *Осінь / ша'рпнула шати кривавії...* [18, 176]; *Машина / бухкає і стогне важко...* [18, 235]. У семантично неелементарних конструкціях номінатив може входити до складу комплексної теми: *...її обличчя/ вкрите покривалом...* [18, 126]; *Спогад живий / до живого говорить...* [18, 194]. Комплексну тему зрідка формують не тільки субстантиви та залежні від них атрибути. У цій сфері засвідчені також підмет і присудок як головні компоненти речення. За такої умови репрезентантом реми часто є відокремлені звороти: *...співа пісок, / зірвавшись зненацька з важкої нерухомості своєї...* [18, 226]. В українській мові за розрізнення теми й реми, крім порядку розташування слів та відокремлення, зважають також і на інші засоби вираження цих компонентів. Зокрема, у непитальних реченнях позицію теми

увиразнює частка *ж* (*же*), що перебуває після графеми називного, наприклад: **Я ж** / не зазнав такого лихоліття [18, 26].

3-поміж морфологічних репрезентантів теми до сфери центральності тяжіє кличний відмінок, який на семантико-синтаксичному рівні виконує функцію адресата вольової дії – потенційного суб'єкта дії, а на формально-синтаксичному корелює з підметом, наприклад: **Сильне море!** / зберися на силі! [18, 38]; **Зброє** моя, / послужи воякам... [18, 88]. Як відомо, кличний може перебувати у вторинних семантико-синтаксичних (акцентованого адресата й відповідно нейтралізованого суб'єкта та ідентифікації) і формально-синтаксичних (детермінантній та в ролі опосередованого другорядного члена речення) функціях. У значній частині структур указанного різновиду він також реалізує тему, наприклад: **Південний краю!** / як тепер далеко Лежиш від мене ти! [18, 32]; **До тебе, Україно, наша баздольная мати,** / Струна моя перша озветься [18, 20]; **Мамо,** / іде вже зима... [18, 29]; **Україно!** / плачу слізьми над тобою... [18, 43].

У системі морфологічних варіантів теми своєрідну периферію формує графема знахідного відмінка. Виконуючи зазначену комунікативну функцію, знахідний може співвідноситися із суб'єктною синтаксею. Тоді позиція теми є типовою для акузатива **Мене** / жде шибениця... [18, 81]. До сфери вторинності тяжіє знахідний як репрезентант теми або її складник, якщо він має значення об'єкта й виступає у висловленнях із суб'єктивним порядком слів: **Образу** / я сльозами зустрічала... [18, 82]; **Усі таємні** свої **скарби** / тобі я повинна віддати... [18, 90]; **Моє божевілля** / собі ти взяла за актора [18, 90].

Особлива роль щодо актуального членування належить прийменниково-відмінковим формам знахідного з детермінантним значенням. За такої умови відповідний факт дійсності має стосунок переважно до певного часу. Указані компоненти зазвичай приєднуються до розчленованих структур. У такому випадку форма акузатива входить до складу комплексної теми, якщо друга тема позначає дане, відоме. Наприклад, у висловленні *У ту хвилину /я/ про них*

забула [18, 83] грамема знахідного разом із прийменником *у*, перебуваючи на початку речення, виступає першою темою, тоді як підмет-суб'єкт *я* набуває статусу другої теми. Перміщуючись на початок речення, детермінантні компоненти у формі родового відмінка можуть формувати конструкції, де репрезентантом реми є нерозчленована предикативна група: *Ген від Москви аж до Варшави / зачервонили жупани* [18, 205].

Тісні зв'язки актуального членування речення з його семантико-синтаксичною організацією спостерігаємо за умови функціонування родового відмінка в ролі суб'єктної синтаксеми. У нейтральному, не деформованому особливими факторами висловленні генітив, подібно до інших відмінкових форм, займає комунікативну позицію теми або входить до складу комплексної теми, наприклад: „*Для нас / у ріднім краю / навіть дим Солодкий та коханий...*” [18, 185]; *Людей тих / – без ліку!* [18, 11]; *У всіх людей / одна є спільна мова...* [18, 81]. З метою увиразнення теми можуть виступати й додаткові засоби, зокрема частка *ж*: *В тебе ж / серце живе...* [18, 60]; *Смутку ж / ніхто не забрав* [18, 42]. Перебуваючи на початку речення, прислівні чи детермінантні компоненти у формі родового відмінка також вказують на дане, а отже, формують тему, репрезентантом реми виступає нерозчленована предикативна група: *Коло сел / стоять тополі...* [18, 10]; *Без волі божої / і волос не спаде* [18, 80]. У ролі актуалізатора теми засвідчений родовий відмінок, що виконує свої центральні семантико-синтаксичні функції (суб'єктно-атрибутивну та об'єктно-атрибутивну), наприклад: *Тіло поета / в далекій чужині...* [18, 42]; *Сон літньої ночі / колись мені снився...* [18, 54].

Н. А. Слюсарева, аналізуючи тему й рему, зауважує, що „тема виступає носієм тотожного, яке реалізується через відоме, достовірне, визначене, дане, вихідне, тобто через „стару” інформацію, а рема – носієм відмінного, що реалізується через невідоме, недостовірне, невизначене, тобто через „нову” інформацію. Унаслідок того, що тема є носієм тотожного, вона не може не нести інформації, проте інформація реми суттєвіша, важливіша, тому рема

виступає у вигляді інформативного центру висловлення” [16, 8]. Послугуючись таким трактуванням, зазначимо, що грамема родового переважно формує відоме, вихідне.

Репрезентантом відомого часто є давальний відмінок, особливо коли він виконує семантико-синтаксичну роль суб’єкта. Як зазначає Г. О. Золотова, „для багатьох типів речень з об’єктивно-нейтральною семантикою характерна препозиція не підмета, а компонента, який виступає суб’єктом (дії, стану, відношення тощо), незалежно від його відмінкової форми й кваліфікації щодо членів речення” [8, 340]. За актуального членування речення такий компонент переважно співвідноситься із темою: *Їй / не старшині були дикі простори...* [18, 30]; *Їм / милі триумфи, і лаври, і квіти...* [18, 75].

Симетричність комунікативної та семантико-синтаксичної структур речення простежуємо й за умови, коли морфологічним варіантом суб’єктної синтаксеми виступає грамема орудного, наприклад: *...Снігом / травицю вкриває...* [18, 29]. У такому разі орудний відмінок стоїть у початковій позиції висловлення. На початку висловлень можуть перебувати також компоненти з просторовою семантикою, „руйнуючи у такий спосіб формально-синтаксичне членування” [13, 345]: *Там, / за вікном, / я чую, світ інакший Шумить-гуде...* [18, 101]; *Під ясним промінням / лиман такий пишний* [18, 13]; *За мурами високими / вороги тремтіли* [18, 14].

У сфері морфологічних репрезентантів теми засвідчений місцевий відмінок. Подібно до інших відмінкових форм, що корелюють із суб’єктною синтаксемою, не можемо відкидати його деяку зорієнтованість на відповідний компонент актуального членування, а саме тему, наприклад: *У тихому морі / темніє...* [18, 15]; *В хаті порожній / самотньо, убого...* [18, 42]; *У хаті / стало тихо...* [18, 69]; *У місті / панує велика тривога* [18, 73]; *У палаті королівській / темний смуток і тривога...* [18, 161]. Як відомо, одним із основних засобів вираження актуального членування речення виступає порядок слів. Беручи за основу таку ознаку, можемо стверджувати, що в кодифікованій літературній

мові компоненти у формі місцевого відмінка, які перебувають на початку речення, реалізують тему чи виступають у ролі її компонента. У такому разі йдеться як про валентно залежні компоненти, так і про детермінанти. Наприклад: *По мірах / одважний співець походжає* [18, 74]; *По хвилях блакитних / пливе човен прудко* [18, 13]; *В морі / хвиля за хвилею рине...* [18, 12]; *В небі блакитнім / ніде не хмаринки...* [18, 10]; *В широкім просторі / губилося око...* [18, 11]; *На тихому небі / зблиснули зорі...* [18, 11]. У деяких структурах маємо кількоступеневе актуальне членування, унаслідок чого компоненти у формі місцевого відмінка можуть функціонувати в ролі першої і/або другої теми, наприклад: *В гаю далекім, / в гушавині тишній, / Квіти гранати палкі розцвітають...* [18, 103]; *Над хвилями моря, / на скелі, / Хороша дівчина сидить...* [18, 8].

Іноді в деяких комунікативних варіантах відмінкові форми перебувають у кінцевій позиції висловлення, але завдяки додатковим засобам вираження актуального членування виступають не комунікативним ядром повідомлення, ремою, а темою. Наприклад, у структурі *Тільки й чуються / вільні пісні...* [18, 23] препозитивну рему увиразнює частка *тільки*, унаслідок цього постпозитивний номінатив є темою. Репрезентантом теми або її компонентом виступає також вокатив що перебуває в постпозиції: *Разом плачмо, / брате мій!* [18, 19]; *Ждіте, ждіте, / любі діти!* [18, 28]. Чіткішим є актуальне членування питальних структури з кличним відмінком, що перебуває після присудка й виступає темою чи її компонентом: *Чи сумно вас, чи радісно читать, / оповідання про велику драму?* [18, 132]; *Де ви, / мої товариші колишні?* [18, 137]. Аналогічну функцію в питальних реченнєвих конструкціях виконує грамема знахідного: *Чим / мала я розбить докори ці?* [18, 73]. Зрідка знахідний засвідчений у ролі постпозитивної теми й у реченнях розповідної модальності. Позицію реми в такому разі увиразнюють різні аналітичні засоби. Наприклад, у реченні *Тільки ж ти / кров з мого серця проллєш...* [18, 88] компонент *кров* разом з іншими синтаксемами та предикатом *проллєш* формує постпозитивну

тему. Рему *тільки ж ти*, що перебуває на початку речення, увиразнює додатковий засіб – частка *тільки*.

Не відповідають типовому комунікативному членуванню структури, де рема передує темі, складником якої виступає родовий відмінок, наприклад: *Ні доли, ні волі / у мене нема...* [18, 7]; *Тільки й скрашає жалобу / жалю кривавий рубін* [18, 91]. Функцію виразника реми в першому висловленні виконує повторюваний аналітичний компонент *ні...*, *ні*, у другому – частка *тільки*. Периферійність властива конструкціям із постпозитивною темою, компонентом якої є грамема давального. Для таких речень характерна переважно питальна модальність: *Навіщо / ти очі мені осліпила згубливим промінням своїм?* [18, 90]. Не ядро повідомлення, а його основу, тобто тему, може становити функціонування місцевого відмінка в кінцевій частині речень (часто питальних): *Куди / мені податись у просторі?* [18, 92]; *Хто / живий у цьому замку?* [18, 107]; *Що / біліє отам на роздоллі?* [18, 12].

У низці висловлень, що трапляються в поезії Лесі Українки, відмінкові форми перебувають у позиції реми чи її складника. М. В. Мірченко, аналізуючи рему, зазначає, що її „характеризують: а) ознака теми, повідомлення про неї; б) комунікативна перевага над темою, стосовно комунікативного центру – основна величина; в) у типових моделях є носієм „нового”; г) у реалізації ситуативно-прагматичних комунікативних завдань може займати препозицію щодо теми; г) у реченнєвій структурі йде після теми за умови збігу її з формально-синтаксичним членуванням речення у діапазоні: підмет (І позиція) = тема: присудок (ІІ позиція) = рема” [13, 343–344].

З-поміж відмінкових форм, засвідчених у ролі постпозитивної реми або її компонента, варто вирізнити грамему низивного. У такому разі на формально-синтаксичному рівні вона відповідає складеному іменному присудкові, а отже, не порушується узвичаєний порядок розташування теми й реми: *Наука наша – / скарб...* [18, 77]; *Мій дом – / мій храм* [18, 77]. У реченнєвих конструкціях таку рему часто увиразнюють різні інтонаційні засоби в усному мовленні

(паузи, темп вимови), яким на письмі відповідає тире: *Закони й право – / то устав тюремний* [18, 77]; *Родинні зв'язки – / ниточка тонка* [18, 77].

У сучасній українській мові порядок слів, зумовлений семантико-синтаксичною та формально-синтаксичною структурами, не завжди збігається з порядком слів, викликаним комунікативним планом висловлення. Переважно ця асиметрія викликана тим, що виділення теми й реми залежить від завдань висловлення, від конкретної комунікативної мети повідомлення. Реченням, у яких тема не корелює з графемою називного відмінка, властива підвищена експресія, викликана емоційним станом мовця. Нові варіанти висловлення кваліфікують по-різному. Зокрема, автори „Русской грамматики” називають їх комунікативними [15, Т. 2, 203], В. А. Белошапкова, А. П. Загнітко, М. В. Мірченко услід за В. Матезіусом – суб'єктивним порядком слів [17, 503; 7, 315; 13, 335]. Таке явище простежуємо в реченнях із логічно наголошеною номінативною ремою, що перебуває в кінці речення: *Витає ж тут / інша тіль* [18, 41]. У поезії Лесі Українки додатковим засобом увиразнення постпозитивної реми у формі називного відмінка виступає переважно частка *тільки*: *Коло брами / тільки мінарет тоненький...* [18, 14]. Комунікативне завдання висловлень зазначеного типу можна вважати виявом відповідей на питання, які Ш. Баллі назвав частково диктальним, а саме: *Хто є виконавцем дії? Хто (що) є носієм процесу? Хто (що) є носієм стану?* тощо.

Комунікативні ознаки графеми знахідного відмінка найчастіше пов'язують із його приремною позицією. Функціонуючи в ролі правобічного сильнокерovanого другорядного члена речення, акузатив залежить від перехідних дієслів, що, як відомо, визначають основу інформативної структури речення, а отже, є його комунікативним центром. Разом із дієсловом-присудком графема знахідного входить до складу реми: *...поети / славили в піснях віддавна Україну* [18, 240]; *Я / любила вік лицарства* [18, 106]. Перебуваючи в позиції реми, графема знахідного відмінка корелює найчастіше з об'єктом дії, процесу, стану, якості (зокрема і якості-відношення), наприклад: *Сонце палке / сипле*

стріли на білу крейду... [18, 105]; *...син / кохає **неньку*** [18, 240]; *Ти / щасливіша **над всіх*** [18, 237]. У деяких ускладнених реченневих структурах стає можливою кількаступеневість актуального членування. У реченні *Ти / прокляв нас прокльоном важким за жорстокість, упертість і зраду* [18, 222] маємо два рівні членування: на першому рівні виділяємо тему *Ти* й рему – *прокляв нас прокльоном важким за жорстокість, упертість і зраду*, а на другому рівні комплексну рему членуємо додатково, акцентуючи увагу на актуальній значущості завершальної частини речення: *прокляв нас прокльоном важким // за жорстокість, упертість і зраду*.

У поезії Лесі України одним із морфологічних варіантів складника постпозитивної реми є родовий відмінок. У такому разі вказана грамема переважно корелює з об'єктною синтаксею чи з атрибутивним компонентом, наприклад: *Всі камінні богині / робились **до неї** подібні...* [18, 154]; *Буйна / шукає **сходу сонця**...* [18, 216]; *Зорі – / очі весняної **ночі!*** [18, 45]. Близькими щодо темо-ремного членування виступають власне-заперечні та частково-заперечні структури з родовим відмінком, наприклад: *Я / не бачу весняного **раю**...* [18, 23]; *...весняні квітки запашині / **не для мене** розквітли у гаю...* [18, 22–23]; *Ми / навіть власної не маєм **хати**...* [18, 77].

За актуального членування речення в типових виявах компонентом комплексної реми, який на семантико-синтаксичному рівні корелює переважно із синтаксею адресата дії (первинна позиція), рідше – об'єктом (вторинна позиція), виступає давальний відмінок [4, 73]: *Дідусю, / ти страшні казав **нам** байки...* [18, 26]; *Я / створю **тобі** світ...* [18, 166]; *Нічко дивна! / **тобі** я корюся...* [18, 35].

У комунікативному плані близькою до напівпериферійного давального відмінка виступає відмінкова периферія – орудний і місцевий відмінки іменників. Вони зазвичай виконують комунікативну функцію реми чи компонента комплексної реми. У такому разі спостерігаємо симетричність формальної та семантичної структур, наприклад: *Твої листи / завжди пахнуть*

зов'ялими *трояндами*... [18, 165]; *Ой вже сонечко яснее / та вже стало на межі*... [18, 13]; *Вітер / сумно зітхав у саду* [18, 57]; *Вона / була при зброї* [18, 78]. Таке явище простежуємо в структурах з орудним та місцевим відмінками, які на семантико-синтаксичному рівні входять у валентну рамку предиката, а також у низці конструкцій, де вказані грамеми як носії обставинних значень виходять поза межі семантико-синтаксичного іменникового функціонування й репрезентують синтаксичний ступінь переходу іменника у прислівник. Функціонування місцевого відмінка в позиції складника реми або самостійної реми посилюють деякі додаткові засоби вираження актуального членування речення. Зокрема показником реми, компонентом якої є грамема місцевого відмінка, можуть виступати заперечні аналітичні елементи, якщо вони вживаються не при присудкові: *Любов і надія / не в зорях, не в морі*... [18, 14].

Актуальне членування значної частини структур із грамемою кличного відмінка великою мірою зорієнтоване як на порядок розташування компонентів, так і на їхню комунікативну значущість. Зокрема у висловлені *Я дивилась на тебе, / мій брате*... [18, 36] грамема кличного виконує вторинну семантико-синтаксичну й формально-синтаксичну функції, перебуває в постпозиції й виступає актуалізованим компонентом, тобто ремою.

У поезії Лесі Українки натрапляємо на незначну кількість структур, у яких відмінкові форми засвідчені в ролі препозитивної реми. У цій сфері перебуває грамема називного. Уважаємо за доцільне навести міркування В. В. Виноградова: „Якщо – внаслідок специфічного мотивування (зумовленого схвильованістю, внутрішнім зацікавленням мовця, його бажанням підкреслити що-небудь тощо) – виникає необхідність граматично виразити емоції, ставлення мовця до предмета повідомлення, тоді утворюється суб'єктивний порядок слів, що набуває вигляду „рема – тема” [2, 278]. У комунікативних варіантах указанного різновиду називний перебуває у властивій для нього початковій позиції, але завдяки логічному наголосові, часткам тощо виступає

комунікативним ядром повідомлення – ремою або складником комплексної реми, наприклад: *Тільки туман / на захо'ді суворо синіє...* [18, 10]; *Тільки вітряк / виринає де-не-де з туману...* [18, 10]; *Лиш тихі води / все стоять мовчазно...* [18, 92]; *Навіть муза / боїться вступити сюди...* [18, 96]. За реалізації певних комунікативно-ситуативних завдань передувати темі може рема й у формах знахідного, орудного та місцевого відмінків. Таке явище спостерігаємо за умови, якщо виникає потреба логічно вичленувати інформацію, помістивши її на початку висловлення: *Чи тільки терни / на шляху знайду..?* [18, 19]; *Тільки рясним верховіттям / шептала Вічно зелена сосна...* [18, 53]; *Тільки на хатонці білій / Видко зеленую стріху* [18, 10]; *...лиш в очах / перебігають ясні блиски від багаття* [18, 235].

В українській мові натрапляємо також на висловлення, для яких бінарність „тема – рема” не властива. Варто зазначити, що вони хоча й формально членовані на підмет і присудок, проте з комунікативного погляду становлять семантико-граматичну єдність, яку формують дієслова зі значенням буття, існування, наявності, констатації факту й мають незначну інформативну місію та іменники у формі номінатива. Разом вони утворюють один компонент актуального членування – комплексну рему: *Тільки зосталася муза одна...* [18, 42]; *Спіткнувся кінь!* [18, 236]; *Блиснуло сонце...* [18, 236]. Темо-ремна опозиція відсутня також в односкладних називних реченнях. У такому випадку номінатив репрезентує тільки грамему реми: *Смутна оселя!...* [18, 41]; *Довга дорога. Чагарі, долини...* [18, 38]. І. Р. Вихованець такі висловлення називає нерозчленованими [3, 149]. Вони виступають основними виявами відповідей на типові питання: *Що відбувається? Що існує?*

За реалізації певних комунікативно-ситуативних завдань до складу нерозчленованих висловлень можуть входити компоненти у формі знахідного відмінка. Вони повідомляють про події, не виділяючи вихідного пункту повідомлення, тобто тема має нульове вираження, наприклад: *Веселую чутно музику* [18, 11]; *Зрадило море мене* [18, 236]. Проте такі структури легко

можна перетворити на розчленовані, перемістивши грамему акузатива на початок речення, а предикат як репрезентант реми – у постпозицію, пор.: *Зрадило море мене* [18, 236] і *Мене / зрадило море*. Відсутність темо-ремної опозиції маємо в деяких висловленнях із родовим атрибутивним та давальним відмінками. У такому випадку наявна тільки комплексна реми: *Скінчився вік лицарства...* [18, 213]; *Слава тобі!* [18, 114]. Нерозчленовано виражають суб'єктно-предикатне значення й однослівні висловлення з вокативом, який виконує роль реми, наприклад: *О сестро!* [18, 79]; *О люде мій бідний, моя ти родино, Брати мої вбогі, закуті в кайдани!* [18, 43]; *Сторононько рідна! коханий мій краю!* [18, 43].

Отже, проаналізувавши всі відмінкові форми на тлі комунікативного рівня мови, зауважимо, що за ними стабільно не закріплені певні функції в актуальному членуванні. Проте частотність і типовість реалізації теми чи реми в них різна. Для називного відмінка типова функція теми, звичайно він або сам виступає темою, або входить до її складу; для знахідного – приречна позиція; родовий переважно є актуалізатором теми; компоненти комплексної реми – давальний, орудний та місцевий відмінки, грамема місцевого, крім того, може самотійно репрезентувати рему; кличний відмінок, засвідчуючи певну співвідносність із називним, у типових виявах виконує функцію теми. Варто зазначити, що таку координованість усіх відмінкових форм і комунікативних функцій простежуємо тільки як загальну тенденцію, що не має характеру непохитної зумовленості.

Література

1. Безпояско О. К. Іменні граматичні категорії (Функціональний аналіз). – К.: Наук. думка, 1991. – 172 с.
2. Виноградов В. В. Основные вопросы синтаксиса предложения // Избранные труды. Исследования по русской грамматике. – М.: Наука, 1975. – С. 254–294.

3. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.

4. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; За ред. І. Вихованця. – К.: Унів. вид-во „Пульсари”, 2004. – 400 с.

5. Даниленко А. Дієслово як комунікативний центр у синтаксичній будові української мови: проблема типологічного конструкта // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. Нова серія. – Т. 1. – Харків, 1993. – С. 131–139.

6. Загнітко А. П. Дієслова як текстоутворюючі і жанромодифікуючі засоби в оповіданнях М. Коцюбинського // Тези доповідей і повідомлень республіканської науково-методичної конференції. – Ч. II. – Чернігів: Вид-во Чернігів. ін-ту, 1989. – С. 82–84.

7. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови: Синтаксис: Донецьк: ДонНУ, 2001. – 662 с.

8. Золотова Г. А. Очерк функционального синтаксиса русского языка. – М.: Наука, 1973. – 351 с.

9. Ковтунова И. И. Современный русский язык: Порядок слов и актуальное членение предложения. – М.: Просвещение, 1976. – 239 с.

10. Костусяк Н. М. Категорія відмінка як визначальна міжрівнева категорія іменника // Українська мова. – 2004. – № 3. – С. 37–47.

11. Леков И. Славянская категория падежа – грамматическая единица на объединенном (морфологическом и синтаксическом) уровне // Единицы разных уровней грамматического строя языка и их взаимодействие. – М.: Наука, 1969. – С. 216–219.

12. Матезиус В. О так называемом актуальном членении предложения // Пражский лингвистический кружок. – М.: Прогресс, 1967. – С. 239–245.

13. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій. – Луцьк: РВВ „Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. – 393 с.

14. Плющ М. Я. Відмінок у семантико-синтаксичній структурі речення: (Навч. посібник). – К.: Київ. пед. ін-т, 1978. – 175 с.

15. Русская грамматика: В 2 т. – М.: Наука, 1980. – Т.1. – 788 с.; Т. 2. – 709 с.

16. Слюсарева Н. А. Категориальная основа тема-рематической организации высказывания-предложения // Вопросы языкознания. – 1986. – № 4. – С. 3–15.

17. Современный русский язык / Под ред. В. А. Белошапковой. – М.: Высш. шк., 1981. – 800 с.

18. Українка Леся. Вибрані твори. Поезії. Поєми. Драматичні твори. – К.: Дніпро, 1974. – 630 с.

19. Чешко Е. В., Ревзин И. И. Соотношение морфологического и синтаксического уровней в категории падежа (падежи старославянского языка) //Славянское языкознание: VII Междунар. съезд славистов. Варшава, авг., 1973. Докл. сов. Делегации. – М.: Наука, 1973. – С. 435–457.

Kostusyak Nataliya. Communicative Features of the Category of Case (on the Basis of Lesya Ukrainka's Poetry).

In this article the Category of Case of the noun on the communicative basis has been examined, the condition of study and the main investigation trends of this problem on the modern stage have been analysed and the attention on the case realization of the theme and the rheme in the poetry of Lesya Ukrainka have been focused on.

Key words: an actual part of the sentence, a theme, a rheme, a case category.